
<https://doi.org/10.15407/fd2022.03.170>
УДК 316.7

Стефанія СІДОРОВА, магістрантка філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
01601, Київ, вул. Володимирська, 60
stefany.vak@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9663-3894>

ПРО ЕПІСТЕМОЛОГІЮ ЧЕСНОТ В АНГЛОМОВНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Епістемологія чеснот є одним з найпопулярніших напрямків епістемологічних досліджень в англomовній філософії. Проте вона залишається маловідомою в Україні. Авторка ознайомлює читачів зі становленням напрямку, демонструючи паралелі з етикою чеснот, і здійснює спробу визначити місце епістемології чеснот у сучасному філософському дискурсі. У статті подано короткий огляд головних тем досліджень та найбільших контроверсій епістемології чеснот, водночас систематизовано класифікації типів досліджень у межах напрямку. Авторка розглядає респонсивістський та релаксивістський підходи до визначення інтелектуальної чесноти, а також демонструє значення проблеми Гетьє для становлення та розвитку теорій епістемології чеснот.

Статтю подано як попередній нарис актуального стану англomовної епістемологічної дискусії, яка репрезентована дослідженнями епістемології чеснот від моменту її появи до сьогодення. Авторка використовує оглядовий характер статті для апробації пропозитованих нею перекладів сучасної епістемологічної термінології. Головною метою статті є введення сюжетів епістемології чеснот до українського філософського дискурсу.

Ключові слова: епістемологія чеснот, етика чеснот, респонсивізм, релаксивізм, епістемічне визнання, інтелектуальна чеснота, проблема Гетьє.

Вступ

Поняття *virtue epistemology*, епістемологія чеснот (ЕЧ), виникає в межах англomовного філософського дискурсу для позначення групи епістемологічних теорій. Про існування окремого напрямку ЕЧ дають змогу говорити дві головні тенденції: по-перше, більшість дослідників, що їх зараховують до епістемологів чеснот, розглядають епістемологію як *нормативну дисципліну* (на протигагу заклик Віларда Квайна [Quine, 1969] до створення «натуралі-

Цитування: Сидорова, С. (2022). Про епістемологію чеснот в англomовній філософії. *Філософська думка*, 3, 170—184. <https://doi.org/10.15407/fd2022.03.170>

зованої епістемології»); по-друге, головним фокусом уваги для них стають *знавці* та їхні *чесноти* [Turri et al., 2021]. Особливістю ЕЧ є аналіз у термінах властивостей *особистостей*, а не *їхніх переконань* [Zagzebski, 2005].

Я перекладаю *virtue epistemology* як *епістемологію чеснот*, проте існують й інші варіанти на позначення назви напрямку, як-от «епістемологія чеснот», «аретична епістемологія» (від гр. ἀρετή), «теорія інтелектуальних чеснот». Деякі дослідники, наприклад, Робертс та Вуд [Roberts, Wood, 2007], використовують термін *virtue epistemologies*, тобто їм йдеться про існування розмаїтих епістемологій чеснот.

Головні дослідження з ЕЧ публікують англійською мовою, усталених перекладів для багатьох термінів українською немає. Тому я вважаю за доцільне навести список головних термінів та їх перекладів, якими послуговуюсь надалі: *agent* (дієвець, дієвиця), *belief* (переконання), *cognizer* (пізнавець, пізнавчиня), *credit, to give a credit* (визнання, визнавати заслугу), *epistemic injustice* (епістемічна несправедливість), *epistemic state* (епістемічний стан), *expanded epistemology* (розширена епістемологія), *intellectual/epistemic virtue* (інтелектуальна чеснота), *judgement* (судження), *knower* (знавець, знавчиня), *reliability* (надійність), *responsibility* (відповідальність), *understanding* (розуміння), *vice epistemology* (епістемологія вад), *virtuous person* (чеснотлива особистість). Мій переклад не претендує на остаточність, а питання усталення епістемологічної термінології вочевидь потребує широкого обговорення серед дослідників.

Епістемологія чеснот та етика чеснот

Епістемологія чеснот зароджується у 1980-х роках в англomовній (аналітичній) філософській традиції. Джонатан Кванвіг [Kvanvig, 2011] зараховує появу підходу, характерного для ЕЧ, до статті Ернеста Соси «The Raft and the Pyramid» («Пліт та піраміда»). У цій статті Соса [Sosa, 1980] запозичує стратегії етики чеснот для розв'язання епістемічних питань та демонструє потенціал такого підходу. Поява такої ідеї, звичайно, була б неможливою, якби не відродження інтересу до етичної концепції Аристотеля, якому сприяла Елізабет Анскомб [Anscombe, 1958], що запропонувала звернутись до поняття чесноти як основи етики.

Другим фундатором ЕЧ називають Лінду Загзебські [Zagzebski, 1996] з її працею «*Virtues of the Mind*» («Чесноти розуму»). Це може видатись дивним, оскільки у період між виходом праць Соси та Загзебські з'явилися й інші праці (напр.: [Code, 1987; Kvanvig, 1992; Montmarquet, 1992]). Проте саме Загзебські запропонувала розглядати інтелектуальні чесноти як *головний нормативний компонент знання*, тобто застосувала ідею Соси для побудови *цілісної теорії знання*. Натомість Лорейн Коуд у своїй праці «*Epistemic Responsibility*» («Епістемічна відповідальність») фактично заснувала респонсіблістський підхід до ЕЧ, який згодом розвиває Загзебські, проте відмовилась від побудови всеохопної «ідеальної теорії знання» як, імовірно, недосяжної [Code, 1987: p. 12].

Коріння етики чеснот й епістемології чеснот відносять у працях Аристотеля¹. Паралелі між ними загалом є достатньо прозорими. По-перше, як в етиці чеснот моральні властивості (*properties*) вчинку пояснюють через моральні властивості дієвиці (тобто здійснено вчинок через жагу помсти чи заради справедливості), так і в ЕЧ нормативні властивості когнітивного процесу пояснюють через інтелектуальні властивості пізнавчості² (тобто переконання, яких було досягнуто в результаті тривалих спостережень чи поквапливого огляду). Тобто в обох напрямках досліджують не (с)тільки правильні дії, скільки якості дієвиць, що до них призводять або їм перешкоджають. По-друге, обидві виникають як альтернативи до мейнстримних дискурсів. І нарешті, для них обох характерним є плюралізм поглядів в межах напрямку. Деякі дослідники, як-от Загзебські (1996) та Коуд (1987), формують свої версії ЕЧ *безпосередньо* за зразком етики чеснот.

Проте можна вказати і на різницю між підходами, як це роблять Бетелі та Слоут [Bettely, Slote, 2015]. По-перше, в етиці чеснот досліджують питання про те, як бути чеснотливою *особистістю*, натомість у деяких напрямках ЕЧ увагу зосереджено на *субособистісних* чеснотах (*sub-personal virtues*), як-от якісне функціонування пам'яті. По-друге, історично етику чеснот розглядали і на раціоналістських, і на емотивістських засадах, але в ЕЧ другий погляд не вважали можливим. Бетелі та Слоут якраз і пропонують усунути цю різницю³.

Окремим питанням залишається проблема взаємозв'язків інтелектуальних та моральних чеснот. Залежно від відповіді на нього змінюється і погляд дослідника на стосунки між ЕЧ та етикою чеснот. Наприклад, Соса стверджує, що деякі пропоновані інтелектуальні чесноти, як-от відкритість до нового, насправді є моральними, а питаннями на кшталт цінності знання для людського процвітання (*flourishing*) мають займатись біоетика та бізнес-етика [Sosa, 2015: p. 44]. Проблему взаємин етичного та епістемічного можна

¹ Варто зауважити, що досі точаться дискусії щодо, по-перше, впливів Платона на ЕЧ та етику чеснот, по-друге, щодо того, чи виражав Платон погляди, характерні якщо не для ЕЧ, то принаймні для етики чеснот. Чудовий огляд питання пропонує Ніколас Вайт в статті «Plato and the Ethics of Virtue» [Besser-Jones, Slote, 2015: pp. 3–15]. Засади цих двох напрямків також відносять у Конфуція, проте не йдеться про те, що ЕЧ *смиряється* на Платона чи Конфуція.

² У статті чергується використання іменників чоловічого та жіночого роду для позначення узагальнень. Це пов'язано з моїм переконанням у відсутності «універсального суб'єкта пізнання». Використання «вона» та «вони» замість «він» у наукових текстах також сприяє подоланню андроцентризму в академічному середовищі. Див. дискусію навколо гендерно-справедливої мови (*gender-fair language*).

³ Бетелі та Слоут пропонують застосувати підхід етичного сентименталізму (*moral sentimentalism*) до ЕЧ для утворення «сентименталістської епістемології чеснот». Їхня головна ідея полягає в тому, що сприйнятливості (*receptivity*) можна розглядати як основу для такої інтелектуальної чесноти, як відкритість до нового (*open-mindedness*), і як основу для знання, ґрунтованого на перцепції чи пам'яті (*perceptual or memory knowledge*) [Bettely, Slote, 2015].

було б зняти, давши радикальну відповідь. Якщо визначати етику як вивчення того, як людині найкраще прожити життя (в Аристотелевому сенсі прагнення до *eudaimonia*, для якого добре чинити означає добре жити [Nic. Eth. 1095a]), тоді і моральна філософія (до завдань якої увіходитиме конструювання моральних теорій на кшталт етики чеснот), і епістемологія чеснот виявляються частиною етики [Driver, 2022].

Чи існують етика та епістемологія чеснот паралельно, чи ж вони перетинаються між собою або чи впливає ЕЧ з етики чеснот — безумовним залишається те, що ЕЧ певною мірою *потребує* етики чеснот. Проте дослідники етики чеснот також здатні запозичувати від ЕЧ⁴.

Епістемологія чеснот, традиційна епістемологія та когнітивні науки

Одним із відкритих питань щодо ЕЧ є її співвідношення з «традиційною епістемологією»⁵, а також її зв'язки з когнітивними науками та іншими сучасними напрямками епістемологічних досліджень.

Так, Браян Барнет [Barnett, 2021] пов'язує появу епістемології чеснот з так званим «ціннісним поворотом» (*value turn*) в епістемології, що породив хвилю цікавості до напрямку. Поряд з «ціннісним поворотом» він називає також «формальний поворот» (*formal turn*), «соціальний поворот» (*social turn*) та «прикладний поворот» (*applied turn*)⁶, що спричинили появу нових типів епістемологічних досліджень у другій половині ХХ — на початку ХХІ сторіччя. Барнет об'єднує ці напрямки під назвою «розширена епістемологія». На його думку, розширена епістемологія стала розвитком традиційної й на сьогодні перевершила її.

Епістемологія чеснот співіснує з такими напрямками епістемологічних розвідок, як феміністська, соціальна, моральна епістемології, та конкурує за увагу дослідників з традиційною епістемологією та когнітивними науками. У деяких випадках важко провести межу між зазначеними підходами. Так, погляньмо на випадок Міранди Фрикер. Розбудовуючи концепцію епістемічної несправедливості, Фрикер сподівалася продемонструвати спроможність епістемології чеснот до успішного вивчення політичних та етичних аспектів епістемічних практик [Fricker, 2007]. Водночас філософія за власним визнанням спиралася на традиції феміністської епістемології, а дослідження

⁴ Див. спробу Загзебські та ДеПоля розбудувати зв'язки між ЕЧ та етикою чеснот в [DePaul, Zagzebski, 2003], а також підхід до вивчення чеснот, пропонуваній у [Snow, 2018].

⁵ Під традиційною епістемологією тут розумію традиційну *аналітичну* епістемологію, яку цікавить перш за все питання обґрунтування переконань та їхніх властивостей. Мені видається влучним термін *belief-based epistemology* (напр.: [Zagzebski, 1996; Battaly, 2008]), протилежними до нього є терміни *agent-based* чи *agent-centered epistemology*.

⁶ Традиційно «applied» перекладають українською як «прикладний», хоча кращим відповідником є «застосовчий» (пор. «application» та «застосунок»). В статті обидва варіанти вживано синонімічно.

провадить фактично в галузях моральної та соціальної епістемології. З появою епістемології вад [Cassam, 2016] як відгалуження ЕЧ епістемічну несправедливість почали розглядати як інтелектуальну ваду, а отже вивчати і в межах епістемології вад. Але якщо розуміти теорію Фрикера як таку, що застосовує епістемологічні надбання для розв'язання проблеми соціальної справедливості, то можна говорити про її належність до застосовної епістемології (так це робить, наприклад, Фейрвезер [Fairweather, 2017]).

Цей приклад вдало демонструє, що межі сучасних епістемологічних напрямків є вкрай розмитими, тому їх дослідження як єдиної «розширеної епістемології» є доцільним. Як альтернативу можна розглянути пропозицію Ендрю Шигнела [Chignell, 2018] називати сукупність проєктів, метою яких є провадження шляху до морально та інтелектуально відповідальних переконань (гр. *δόξα*), «етикою переконань» (*ethics of belief*). Етика переконань, таким чином, перебуватиме на перетині епістемології, етики, філософії свідомості та когнітивістики. Але як окремий проєкт етика переконань була започаткована ще у працях Вільяма Кліфорда [Clifford, 1877]. Якщо ми приймаємо погляд Шигнела, то мусимо, по-перше, однозначно стати на міждисциплінарну позицію. По-друге, нам доведеться переглянути уявлення про появу ЕЧ як альтернативи до традиційної епістемології, оскільки «альтернатива» з'являється ще до усталення аналітичної традиції філософування. По-третє, мусимо погодитись на об'єднання під однією назвою низки вкрай розмаїтих підходів. Можна також скористатись пропозицією Себастьяна Шмідта [Schmidt, 2020] назвати таке дослідження «етикою свідомості» (*ethics of mind*)⁷, аби уникнути асоціації з проєктом Кліфорда, проти якого виступала вже Коуд [Code, 1987: p. 71].

Стосунки між ЕЧ та когнітивними науками також є складними. Хоча ЕЧ постає і функціонує як нормативна дисципліна, її дослідникам доводиться так чи так враховувати існування наукових пошуків у когнітивістиці та психології. Звідси дуже швидко після появи ЕЧ з'являються спроби натуралізувати її або ж принаймні використати її для розбудови «натуралізованої» епістемології [Goldman, 1992; Fairweather, 2014]. Водночас емпірична та соціальна психологія постійно критикують ЕЧ, що змушує епістемологів розвивати та адаптувати свої теорії [Fairweather, Alfano, 2017]. Варто також вказати на зворотний вплив ЕЧ на підходи до провадження наукової діяльності взагалі [Paternotte, Ivanova, 2017].

Класифікація досліджень епістемології чеснот

На думку дослідників, існують чотири головних питання, щодо яких думки епістемологів чеснот розходяться:

⁷ Шмідт передбачає, що етика свідомості вивчатиме ментальну нормативність (*mental normativity*) водночас в її етичних та епістемічних вимірах, а також формулює центральне питання галузі — «проблему ментальної нормативності» [Schmidt, 2020]. Щодо виникнення терміна «етика свідомості» див. також [Adams, 1985].

1. Якою є природа та яким є обсяг поняття «інтелектуальна чеснота»?
2. Які питання належить розглядати в межах епістемології чеснот?
3. Які методи використовувати?
4. Як співвідносяться між собою епістемічні чесноти, знання та епістемічне визнання суб'єкта як знавця? [Turri et al., 2021]

До цього переліку Марк Альфано [Alfano, 2015] додає питання про взаємозв'язки між етичними та інтелектуальними чеснотами, внесок чеснот у людське процвітання, шляхи набуття інтелектуальних чеснот та питання про те, чи можуть люди бути чеснотливими. Якщо перші три питання можна віднести до проблеми природи інтелектуальних чеснот, то останнє є симптоматичним в тому сенсі, що традиційно належало до етичних, а не епістемологічних питань.

Слідом за Кванвігом філософів епістемології чеснот поділяють на тих, хто намагається застосувати поняття інтелектуальних чеснот до питань традиційної епістемології, та тих, хто не робить цього. До першої групи належать Соса, Греко та Загзбські. Натомість до другої групи належать Коуд, Монмаркет, Кванвіг та Робертс і Вуд. Показовою є позиція Робертса і Вуда. Для них традиційна епістемологія є без потреби на те занадто абстрактною, тому вони шукають такого підходу до епістемології, що зміг би спрямовувати епістемічну практику, щоб змінити світ [Kvanvig, 2011]. Завдяки їхній позиції бачимо, що кейс епістемології чеснот можна пов'язати ще й із так званим «практичним поворотом» у філософії. Турі, Альфано та Греко називають ці групи відповідно «конвенційною» та «альтернативною» [Turri, Alfano, Greco, 2021].

Гізер Бетелі [Battaly, 2008] пропонує виокремити з поля ЕЧ *теорію* чеснот та *антитеорію* чеснот. Бетелі виходить із того, що епістемологія чеснот відрізняється від традиційного підходу до епістемології тим, що для неї поняття чеснот є фундаментальнішим, ніж поняття знання чи переконання. Дослідниця розрізняє два підходи до цього питання. У першому випадку філософи будують теорії, які дають визначення знанню та обґрунтованому переконанню у термінах інтелектуальних чеснот. Такі теорії за своєю структурою схожі до аналогічних теорій в етиці. «Антитеоретики» ж відкидають формульні зв'язки між чеснотами та знанням, натомість стверджують, що інтелектуальні чесноти є центральною концепцією в епістемології та потребують самостійного дослідження. До найбільш яскравих «теоретиків» в епістемології Бетелі відносить Сосу та Загзбські, натомість антитеоретичний підхід дослідниця розділяє далі на *елімінативізм* та *експансіонізм*. Елімінативісти вважають за необхідне усунути обговорення будь-яких інших питань епістемології, крім інтелектуальних чеснот (як-от Кванвіг), а експансіоністи передбачають, що навіть за відсутності системного зв'язку між знанням та інтелектуальними чеснотами обидва питання все ще мусять залишатись у полі зору філософів (як-от Гуквей, Фрикер, Робертс і Вуд). Прихильники експансійної точки зору мають тут перевагу, оскільки на їхні плечі не лягає обов'язок доведення незначущості класичних питань епістемології, натомість для них є достатнім вказати на важливість тематики інтелектуальних чеснот як такої.

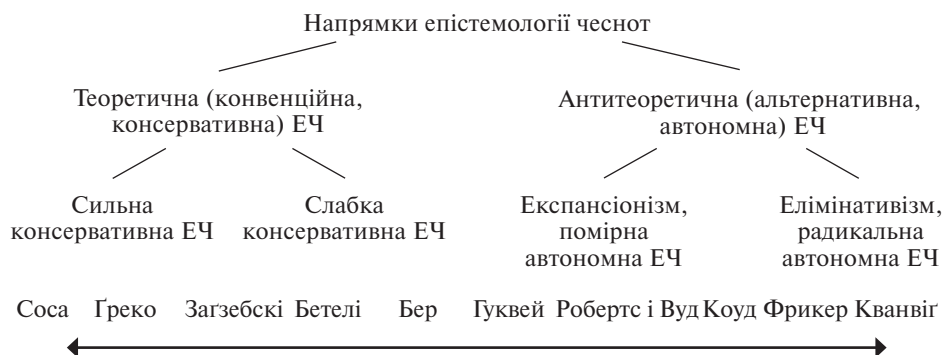

Рис. 1. Класифікація напрямків ЕЧ

Бетелі вдалось побачити розлом у таборі антитеорії, а сам поділ на «теоретиків» та «антитеоретиків», запропонований дослідницею, фактично збігається з поданим Кванвігом поділом. Ще більше розширює цю класифікацію Бер [Baehr, 2011], який поділяє поле *теорії* (яке він називає «консервативною епістемологією чеснот») на «сильну консервативну епістемологію чеснот», що її характеризує усталений погляд на інтелектуальну чесноту як таку, що має центральну та фундаментальну роль у розв’язанні як мінімум однієї з класичних проблем епістемології, та «слабку консервативну епістемологію чеснот», що вважає роль інтелектуальних чеснот радше периферійною. Поле *антитеорії* (що його дослідник називає «автономною епістемологією чеснот»), згідно з Бером, розділене на «радикальну автономну епістемологію чеснот», в якій домінує ідея про те, що питання інтелектуальних чеснот повинні замінити або витіснити традиційні, та «помірну автономну епістемологію чеснот», що передбачає співіснування незалежної епістемології чеснот поряд з традиційною епістемологією.

Найповнішою класифікацією із запропонованих на сьогодні є класифікація Бера, проте їй притаманний суттєвий недолік: Бер стверджує, що розглядає та класифікує виключно дослідників, що працюють у течії респонсивізму (респонсивізму та релаєбілізму присвячено наступний параграф). На мою думку, це обмеження є зайвим, оскільки Берів розподіл без жодних зауваг переноситься і на релаєбілістську ЕЧ. Втім, зауважу, що йдеться не про окремі чарунки, до кожної з яких входить певна кількість філософів, а про поійменовані відрізки спектра розмаїтих поглядів епістемологів чеснот. Це пов’язане і з тим, що живі філософи схильні розвивати та змінювати свої погляди, і з тим, що більшість сучасних епістемологів чеснот усвідомлено працюють одночасно в кількох напрямках. Тобто всі розглянуті класифікації не є (і не можуть бути) дискретними. На сьогодні можна говорити про два полюси дослідницького спектра, до яких тяжіють ті чи ті дослідники. Першим є «полюс Соси», який знаходиться найближче до традиційних епістемологічних питань (як-от проблема скептицизму чи природа знання).

Тут найчастіше ідеї ЕЧ використовують лише як *метод* розв'язання цих проблем. Другим є «полюс Кванвіга», де увагу дослідників зосереджено на якнайбільше нетрадиційних, периферійних чи забутих епістемічних питаннях (як-от епістемічний патерналізм чи дружба як підстава чеснот).

Сума всіх означених підходів виглядатиме так (див. рис. 1).

Інтелектуальні чесноти: респонсіблізм та релаєбілізм

У межах ЕЧ співіснують два головних підходи до визначення природи інтелектуальних чеснот: релаєбілізм та респонсіблізм. Впродовж тривалого часу епістемологію чеснот розглядали виключно як синонім релаєбілізму [Zagzebski, 1996: р. XIII]. Проте Коуд [Code, 1984], працюючи в межах ЕЧ, запропонувала власний підхід, який назвала респонсіблізмом. Означення релаєбілістського та респонсіблістського підходів може бути зручним для розуміння дискусій, що виникли в ЕЧ за роки її існування, хоча цей розподіл не позбавлений недоліків.

Релаєбілісти зацікавлені в таких інтелектуальних чеснотах, що *надійно* сприяють досягненню знання. Так, Кванвіг [Kvanvig, 2011] вказує, що центральним компонентом підходу Соси до ЕЧ стала ідея *надійної когнітивної здібності* (*reliable cognitive faculty*). Його послідовники фокусують увагу на таких навичках (*skills*), спроможностях (*abilities*) та вміннях (*competences*), як-от здатність міркувати, здатність до інтроспекції, гарний зір та пам'ять як на головних прикладах інтелектуальних чеснот. Більшість релаєбілістів вважають, що дотримання надійного процесу формування переконань (*belief-forming process*) є необхідною (а у випадку так званого простого релаєбілізму — достатньою) умовою для досягнення знання. Релаєбілісти часто застосовують поняття інтелектуальних чеснот до розв'язання проблеми Гетьє та аналогічних кейсів (детальніше у наступному параграфі), тому не дивно, що вони стають на цей шлях визначення інтелектуальних чеснот.

Респонсіблізм як поняття з'являється у статті Коуд «Toward a “Responsibilist” Epistemology» («До “ респонсіблістської” епістемології», 1984), яка вказує на важливість епістемічної відповідальності (*responsibility to know well*), що пов'язана, але не звідна до моральної відповідальності жити добре життя. На її думку, поняття відповідальності наголошує на проактивній позиції знавця і на його свободі вибору в пізнавальній діяльності. Монмаркет [Montmarquet, 1992] досліджує питання доклатичної відповідальності (*doxastic responsibility*), тобто такої відповідальності за переконання, на якій ґрунтована моральна відповідальність за дії. Завдяки цьому підхід респонсіблістів може розглядати переконання тих чи тих дієвиць як об'єкт оцінки в термінах вини (*blame*) та хвали (*praise*). Загзебські [Zagzebski, 1996] стверджує, що якщо розуміти чесноти в дусі Аристотеля, то треба відходити від релаєбілістського поняття чесноти, прийнятого Сосою, і зважати на такі риси знавця (*character traits*), як-от відкритість до нового та інтелектуальна сміливість. Так, респонсіблісти виявляються ближчими до етики чеснот, наприклад,

інтелектуальна сміливість для них залишається чеснотою, навіть якщо не гарантує успіху в отриманні знання. Пізніше власну версію респонсібілізму, епістемічний ситуаціонізм (*epistemic situationism*), запропонували також Еброл Фейрвезер та Марк Альфано [Fairweather, Alfano, 2017].

Можна визначити три головні проблеми релаєбілізму: нова проблема злого демона (*new evil demon problem*), проблема ясновидіння (*clairvoyance problem*) та проблема узагальнення (*generality problem*)⁸. Також релаєбілізм підважує те, що визначені його прихильниками чесноти зовсім не обов'язково виявляються надійними за даними емпіричних наук [Kahneman, 2011]. Проте критики з боку соціальної психології зазнає і респонсібілізм. Соса [Sosa, 2015] закидає респонсібілістам те, що їхні інтелектуальні чесноти (принаймні вже згадані відкритість до нового та інтелектуальна сміливість) є квазіетичними, висувають надмірні вимоги до мотивації дієвиць, а також є допоміжними (оскільки вони не конституюють знання, а лише ситууюють дієвицю так, що вона матиме можливість пізнавати). На мою думку, головною відмінністю між релаєбілізмом та респонсібілізмом є питання внутрішньої цінності інтелектуальних чеснот. Загзєбські [Zagzebski, 1996] стоїть на тому, що інтелектуальні чесноти можуть бути цінними інструментально (як засіб продукування істинних переконань), конститутивно (як складові щасливого життя) і сутнісно (завдяки цінності самого прагнення до істини). Для релаєбілістів же чесноти є виключно надійними інструментами для здобуття знання. Через це підхід респонсібілістів, схоже, є менш пристосованим до прояснення класичних питань про природу та обґрунтування знання. Зрештою, релаєбілістам йдеться про «низькорівневі» (*low-level*) чесноти, а респонсібілістам — про «високорівневі» (*high-level*) чесноти. До релаєбілістів відносимо Голдмана⁹, Греко, Драйвер та Сосу, а до респонсібілістів, наприклад, Коуд, Монмаркета, Загзєбські та Слоута. Такий розподіл на два табори можна вважати вже класичним [Hookway, 2003], проте його можна піддати критиці.

По-перше, твердження про несумісність цих підходів не є очевидним. Закономірно з'являються проекти «серединного шляху», наприклад, сентименталістський персоналізм (*sentimentalist personalism*) [Battely, Slote, 2015], який є близьким до респонсібілізму, проте відмовляється від оцінки переконань у термінах вини знавця та обов'язковості культивування інтелектуальних чеснот.

По-друге, ще жоден представник тієї чи тієї течії не був переконаний змінити свою позицію на протилежну: ні респонсібілізм, ні релаєбілізм не є остаточно переконливими. Ба більше, жоден з напрямків не виявився спро-

⁸ Детальний огляд критики релаєбілізму виходить за межі цієї статті. Див. [Goldman, Beddor, 2021] для ознайомлення з цими та іншими проблемами релаєбілізму. Хоча сам Голдман, схоже, відрізняє свій релаєбілізм від загальної течії релаєбілізму чеснот, проблеми перед ними постають однакові.

⁹ Пор. [Goldman, 1986], де автор пропонує свою концепцію релаєбілізму, яку ще не називає «епістемологією чеснот», та [Goldman, 1992: p.157], де йому вже йдеться про спільність основи його підходу з ЕЧ.

можним виконати першопочатково поставлене перед ним завдання: введення поняття інтелектуальної чесноти не допомогло релаєбілістам *розв'язати* проблему Гетьє, а респонсібілісти не змогли *уникнути* її (цьому питанню присвячено наступний параграф).

По-третє, обидві течії проігнорували чесноти, що виходили за межі образу індивідуалістичного знавця, а отже, їхні способи визначення інтелектуальних чеснот не є оптимальними. Так, Джейсон Кавал [Kawall, 2002] звернув увагу на те, що філософи ЕЧ знехтували різницею між чеснотами, що стосуються дієвиці і приносять їй користь (як-от сміливість), та тими, що стосуються інших (як-от доброзичливість) та приносять користь іншим, тобто ЕЧ не зробила розрізнення між особистісними та міжособистісними чеснотами. І респонсібілісти, і релаєбілісти нехтували міжособистісними чеснотами, що сприяють інтелектуальним здобуткам інших та спільноти, до якої знавець належить. Аналогічну ідею розвиває також Реза Лахруді [Lahgoodi, 2007], який досліджує неіндивідуалістичний підхід та суспільні інтелектуальні чесноти.

Відсутність єдино прийнятого визначення та переліку (хоч б і не остаточного) інтелектуальних чеснот — поняття, яке власне спричинило появу епістемології чеснот і є для неї засадовим — підважує привабливість ЕЧ. Спроби класифікувати чесноти в такий спосіб, що уникає поділу на низькорівневі та високорівневі [Baehr, 2011], теж не змогли розв'язати це питання. Пошуки універсального (або принаймні універсальнішого) підходу до визначення інтелектуальних чеснот залишаються одним із головних завдань епістемологів чеснот.

Проблема Гетьє та епістемічне визнання (epistemic credit)

1963 року Едмунд Гетьє публікує статтю «Is Justified True Belief Knowledge?» («Чи є знанням обґрунтоване та істинне переконання?») ¹⁰, в якій піддає сумніву і достатність, і необхідність визначення знання як обґрунтованого істинного переконання (*true justified belief*). Таке визначення було відомим ще за часів Платона ¹¹ й — попри його критику — досі залишається панівним у філософському дискурсі. Сформульована Гетьє проблема дістала назву «проблема Гетьє». Після виходу статті друком розпочалась жвава дискусія щодо можливого розв'язання проблеми.

Дослідники ЕЧ, які займаються питанням природи знання, погоджуються в загальних рисах, що знання — це не випадково істинне переконання

¹⁰ Існує український переклад цієї статті А. Синиці в збірці «Антологія сучасної аналітичної філософії, або Жук залишає коробку» (2014). Назву українською подано за цим перекладом.

¹¹ В діалозі «Теетет» Платон наводить, схоже, поширене на той час визначення: «знання — це істинне переконання з поясненням», а згодом демонструє його неспроможність (Theaetetus 202c, 209a-210b). Саме у Платона постає так звана «проблема Менона» (Meno 97a-c).

(*non-accidentally true belief*) [Turri et al., 2021]. Різниця в їхніх підходах здебільшого стосується прояснення обставин, за яких переконання буде істинним не випадковим чином. Сьогодні в ЕЧ є популярними так звані «визнаннєві теорії» (*credit theories*), які виникли як пропонувані шляхи до розв'язання проблеми Гетьє. Такі теорії свого часу висували та захищали Греко, Ригз, Соса та Загзебські [Baehr, 2012]. Основою цих теорій є ідея того, що знати щось — це мати переконання, за яке дієвиця заслуговує на визнання [Gresco, 2003].

Так, розв'язання проблеми Гетьє, пропонуване епістемологією чеснот, виходить з тієї обставини, що знання потребує від дієвиці бути переконаною в істині саме з *причини* наявності у неї інтелектуальних чеснот. Отже, дослідникам ЕЧ йдеться про концепції причинового внеску (*causal-contributory conception*). Їхня суть полягає в тому, що дієвиця отримує визнання за певний епістемічно цінний стан тією мірою, якою вона відіграє роль в продукуванні цього стану [Kawall, 2019]. Бер [Baehr, 2012] зводить суть визнаннєвих теорій до того факту, що вони вважають знання когнітивним досягненням, але жодна з таких теорій, на його думку, не розв'язує проблеми цінності знання.

Розглянемо для прикладу підхід, пропонуваний Греко:

S заслуговує на визнання за своє переконання в істинності **p** тоді і тільки тоді, коли:

переконання в істинності **p** має інтелектуальну цінність;

переконання в істинності **p** може бути приписане **S**;

переконання в істинності **p** проявляє надійну когнітивну рису характеру **S**; або альтернативно надійна когнітивна риса характеру **S** є важливою необхідною частиною всієї множини каузальних причин, що спричинили переконання **S** в істинності **p** [Gresco, 2003].

Згідно з Греко, дієвиця отримує визнання за своє істинне переконання у випадках знання, але не у випадку прикладів, поданих Гетьє, чи в кейсі лотерейного білета (гравець в лотерею не знає, що програє, навіть якщо індуктивно це підтверджено). Проте Лекі [Lasky, 2007] наводить приклад, який Греко не передбачив, і намагається довести, що заслужене визнання не може відрізнити знання від істинного переконання. По-перше, вона вказує на проблему, що виникає, коли ми пов'язуємо заслужене визнання з проявом рис характеру: якщо вбачати характер як щось стабільне, то будь-яке надзвичайне відкриття, зроблене звичайною людиною, виявиться не в її характері, а отже, вона не заслуговуватиме на визнання за нього. По-друге, Лекі пропонує наступний кейс:

«Морис приїхав на вокзал в Чикаго і хоче дізнатися, як дістатись Серз Тавер. Він оглядається, підходить до першої дорослої перехожої, яку бачить, та питає в неї, як дістатись до Серз Тавер. Перехожа виявляється жителькою Чикаго, що чудово знає місто, тому вона надає винятково точні вказівки. Морис одразу формує відповідне істинне переконання щодо місця знаходження Серз Тавер».

У цьому прикладі очевидним є факт отримання Морісом знання, проте він явно не заслуговує на певне визнання за його здобуття. Морис не проявив жодних інтелектуальних чеснот, бо навіть інформанта обрав майже випадково. Такі ж зауваги стосуватимуться будь-якого знання, отриманого завдяки свідченням (*testimonial knowledge*): по-перше, заслуговує на визнання у таких випадках свідок (інформант), по-друге, тут завжди присутній елемент удачі (вибір свідка). На думку Лекі, елемент удачі не дає змоги визнати за Морісом навіть непрямої заслуги за своє знання.

Загзебські [Zagzebski, 1996] вважає знанням переконання, що виникло завдяки прояву інтелектуальних чеснот у дії. У такий спосіб вона відмовляється від включення умови «істинності» переконання, оскільки інтелектуальні чесноти вимагають досягнення істини за визначенням, яке вона їм дає. Тип підходів, застосованих до розв'язання проблеми Гетьє Загзебські та Греко, поряд з іншим спирається на «тезу цінності» (*value thesis*), тобто переконання, що досягнення (в цьому випадку отримані завдяки інтелектуальним чеснотам) є цінними самі по собі, на відміну від щасливих випадковостей [Pritchard et al., 2018].

Робертс і Вуд [Roberts, Wood, 2007] стверджують, що такий підхід є малоінформативним, бо дослідники не пропонують пояснення того, чим взагалі є переконання в істині «з причини» або «завдяки» інтелектуальним чеснотам. Самерфорд [Summerford, 2000] та Бер [Baehr, 2006] наводять контр-приклади, для яких розв'язання проблеми Гетьє завдяки введенню поняття інтелектуальних чеснот все ще не працює. Вони демонструють, що підхід до знання респонсивілістів є незадовільним, причому незадовільним є *будь-який* підхід, який стверджує необхідність використання інтелектуальних чеснот для отримання знань. Самерфордові йдеться навіть про те, що в термінах ЕЧ узагалі неможливо дати визначення знання.

Якщо це так, то елімінативістська позиція таких дослідників, як Кванвіг [Kvanvig, 2011], який стверджує, що застосування інтелектуальних чеснот до розв'язання питань традиційної епістемології не має сенсу, виявляється слушною. Кванвіг також вважає, що лише зміна загального підходу до вивчення процесів пізнання на більш діахронічний та соціальний дасть змогу дослідити епістемологічні проблеми по-новому. Поточна картина досліджень ЕЧ, змальована в цій статті, схоже, може лише підтвердити його думку. Марність спроб розв'язання проблеми Гетьє підважує позицію консервативної ЕЧ, особливо сильної консервативної ЕЧ. Тому спостерігаємо тенденцію до збільшення кількості досліджень у сфері автономної ЕЧ та до залучення на працювань соціальної, політичної та феміністської філософії.

Висновки

Наприкінці ХХ сторіччя Ернест Соса, Лорейн Коуд та Лінда Загзебські, здійснивши практичний (ціннісний) поворот, заклали підґрунтя для розвитку нового напрямку в епістемології — епістемології чеснот. Їхні ідеї підхопили

Лорейн Коуд, Джеймс Монмаркет, Джон Греко, Джонатан Кванвіг, Джейсон Бер, Джулія Драйвер, Роберт Робертс, Джей Вуд, Міранда Фрикер, Касим Касам, Гізер Бетелі та багато інших. До епістемології чеснот належать такі питання, як визначення інтелектуальних чеснот як таких та їх класифікація; інтелектуальні чесноти в інтелектуальних спільнотах; епістемічні стани, відмінні від стану знання; інтелектуальні емоції; проблема відповідальності знавця за свої переконання і визнання заслуги за них; епістемічні цінності; взаємозв'язок епістемічних практик та владних стосунків; існування соціального знання; природа та обґрунтування знання; прикладне застосування теоретичних досліджень тощо.

На сьогодні епістемологи чеснот, що працюють з консервативною епістемологією чеснот, починають схилитися до тіснішої співпраці з емпіричними науками або ж шукають компромісу між релябілізмом та респонсіблізмом. Сильнішою є позиція тих філософів, що працюють з епістемологією чеснот як автономною цариною епістемології, залучаючи до своїх досліджень підходи феміністської епістемології та практичної філософії. Зрештою, саме дослідження антитеоретичного характеру можуть мати суттєві наслідки для застосовчої сфери, особливо для розбудови спільнот знавців та співпраці в демократичних інституціях. Значними є також і міждисциплінарні перспективи епістемології чеснот.

Зважаючи на відсутність україномовних досліджень, спеціально присвячених питанню епістемології чеснот, я запропонувала свій варіант огляду цього підходу. Через широку популярність напрямку, а також його розмитість, досконало охопити всю епістемологію чеснот (хоча б поверхово) у межах однієї статті навряд чи є можливим. Сподіваюсь, мені вдалось продемонструвати привабливість епістемології чеснот та перспективи досліджень, які вона пропонує.

ДЖЕРЕЛА / REFERENCES

- Alfano, M. (2015). Introduction. In: M. Alfano (Ed.), *Current Controversies in Virtue Theory* (pp. 1–5). New York, Abingdon: Routledge.
- Anscombe, G.E.M. (1958). Modern Moral Philosophy. *Philosophy*, 33 (124), 1–19. DOI:10.1017/s0031819100037943.
- Baehr, J. (2006). Character in Epistemology. *Philosophical Studies*, 128 (3), 479–514. DOI:10.1007/s11098-004-7483-0.
- Baehr, J. (2011). *The Inquiring Mind*. Oxford: Oxford University Press.
- Baehr, J. (2012). Credit Theories and the Value of Knowledge. *The Philosophical Quarterly*, 62 (246). DOI: 10.1111/j.1467-9213.2011.698.x.
- Barnett, B. (2021). What is Epistemology? In: B. Barnett (Ed.), *Introduction to Philosophy: Epistemology*. Retrieved from: <https://press.rebus.community/intro-to-phil-epistemology/>.
- Battaly, H. (2008). Virtue Epistemology. *Philosophy Compass*, 3 (4), 639–663. DOI: 10.1111/j.1747-9991.2008.00146.x.
- Battaly, H., Slote, M. (2015). Virtue Epistemology and Virtue Ethics. In: L. Besser-Jones, M. Slote (Eds.), *The Routledge Companion to Virtue Ethics* (pp. 253–269). New York, Abingdon: Routledge.

- Besser-Jones, L., Slote, M. (Eds.) (2015). *The Routledge Companion to Virtue Ethics*. New York, Abingdon: Routledge.
- Cassam, Q. (2016). Vice Epistemology. *The Monist*, 99 (2), 159—180. DOI:10.1093/monist/onv034.
- Clifford, W.K. (1877[1999]). The Ethics of Belief. In: T. Madigan (Ed.), *The ethics of belief and other essays* (pp. 70—96). Amherst, MA: Prometheus.
- Code, L. (1984). Toward a 'Responsibilist' Epistemology. *Philosophy and Phenomenological Research*, 1 (45), 29—50. DOI:10.2307/2107325.
- Code, L. (1987[2020]). *Epistemic responsibility*. Albany: State University of New York Press.
- DePaul, M., Zagzebski, L. (Eds.) (2003). *Intellectual Virtue Perspectives from Ethics and Epistemology*. New York: Oxford University Press.
- Driver, J. (2022). Moral theory. In: E. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries/moral-theory/>.
- Fairweather, A. (2017). Introduction. In: A. Fairweather, M. Alfano (Eds.), *Epistemic Situationism* (pp. 1—19). Oxford: Oxford University Press.
- Fairweather, A. (Ed.) (2014). *Virtue Epistemology Naturalized*. Synthese Library, vol. 366. Springer, Cham.
- Fairweather, A., Alfano, M. (Eds.) (2017). *Epistemic Situationism*. Oxford: Oxford University Press.
- Fricke, M. (2007). *Epistemic Injustice*. Oxford: Oxford University Press.
- Gettier, E.L. (1963). Is Justified True Belief Knowledge? *Analysis*, 23 (6), 121—123. DOI:10.1093/analys/23.6.121.
- Goldman, A. (1992). *Liaisons: Philosophy Meets the Cognitive and Social Sciences*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Goldman, A., Beddor, B. (2021). Reliabilist Epistemology In: E. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/reliabilism/>.
- Greco, J. (2003). Knowledge as Credit for True Belief. In: M. DePaul, L. Zagzebski (Eds.), *Intellectual Virtue Perspectives from Ethics and Epistemology* (p. 111—134). New York: Oxford University Press.
- Hookway, C. (2003). How To Be a Virtue Epistemologist. In: M. DePaul, L. Zagzebski (Eds.), *Intellectual Virtue Perspectives from Ethics and Epistemology* (pp. 183—202). New York: Oxford University Press.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Kawall, J. (2002). Other-regarding epistemic virtues. *Ratio*, 15 (3), 257—275. DOI:10.1111/1467-9329.00190.
- Kawall, J. (2019). Testimony, epistemic egoism, and epistemic credit. *European Journal of Philosophy*, 28 (2), 463—477. DOI:10.1111/ejop.12447.
- Kvanvig, J.L. (1992). *The Intellectual Virtues and the Life of the Mind*. Savage, MD: Rowman and Littlefield.
- Kvanvig, J.L. (2011). Virtue Epistemology». In: S. Bernecker, D. Pritchard (Eds.), *Routledge Companion to Epistemology* (pp. 199—207). New York, Abingdon: Routledge.
- Lackey, J. (2007). Why We Don't Deserve Credit for Everything We Know. *Synthese*, 158 (3), 345—361. DOI:10.1007/s11229-006-9044-x.
- Lahroodi, R. (2007). Collective Epistemic Virtues. *Social Epistemology*, 21 (3), 281—297. DOI: 10.1080/02691720701674122.
- Montmarquet, J.A. (1992). Epistemic Virtue and Doxastic Responsibility. *American Philosophical Quarterly*. 29 (4), 331—341.
- Paternotte, C., Ivanova, M. (2017). Virtues and vices in scientific practice. *Synthese*, 194, 1787—1807. DOI:10.1007/s11229-016-1023-2.
- Pritchard, D., Turri, J., Carter, J.A. (2018). The Value of Knowledge. In: E. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/knowledge-value/>.

- Quine, W.V.O. (1969). Epistemology Naturalized. In: *Ontological Relativity and Other Essays* (p. 69–90). New York: Columbia University Press.
- Roberts, R.C., Wood, W.J. (2007). *Intellectual Virtues: An Essay in Regulative Epistemology*. Oxford: Oxford University Press.
- Schmidt, S. (2020). Introduction. In: S. Schmidt, G. Ernst (Eds.), *The Ethics of Belief and Beyond* (pp. 1–20). New York, Abingdon: Routledge.
- Snow, N.E. (Ed.) (2018). *The Oxford Handbook of Virtue*. Oxford: Oxford University Press.
- Sosa, E. (1980). The Raft and the Pyramid. *Midwest Studies in Philosophy*, V, 5 (1), 3–26. DOI: 10.1111/j.1475-4975.1980.tb00394.x.
- Sosa, E. (2015). *Judgment and agency*. Oxford: Oxford University Press.
- Summerford, J. (2000). Virtue Epistemology and the Gettier Problem. *The Southern Journal of Philosophy*, 38 (2), 343–353. DOI:10.1111/j.2041-6962.2000.tb00904.x.
- Turri, J., Alfano, M., Greco, J. (2021). Virtue Epistemology In: E. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/archives/win 2021/entries/epistemology-virtue/>.
- Zagzebski, L. (1996). *Virtues of the Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zagzebski, L. (2005). Virtue Epistemology In: *The Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Taylor and Francis. Retrieved from: <https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/virtue-epistemology/v-2>. DOI:10.4324/9780415249126-P057-2.

Одержано / Received 10.08.2022

Stefaniia SIDOROVA, Master student, Faculty of Philosophy,
Tares Shevchenko National University of Kyiv,
01601, Kyiv, Volodymyrska St., 60
stefany.vak@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9663-3894>

ON VIRTUE EPISTEMOLOGY IN ANGLOPHONE PHILOSOPHY

Virtue epistemology is one of the most popular approaches to epistemological research in Anglophone philosophy. However, it is little known in Ukraine. The article aims to familiarize its readers with the making of virtue epistemology, presenting parallels with virtue ethics. The author makes an attempt to determine the place that virtue epistemology holds in modern philosophical discourse. The article provides a brief overview of the main research topics, the biggest controversies within the field, and the systematisation of classification types within the field. The author considers responsibilist and reliabilist approaches to the definition of intellectual virtue. Furthermore, she demonstrates the importance of the Gettier problem for the formation and development of virtue epistemology theories.

The article serves as a preliminary sketch of the current state of the Anglophone epistemological discussion presenting research in the field of virtue epistemology from its appearance to the present day. The overview nature of the article is used to test proposed translations of modern epistemological terminology in Ukrainian. The primary goal of the article is to introduce virtue epistemology to the Ukrainian philosophical discourse.

Keywords: *virtue epistemology, virtue ethics, responsibilism, reliabilism, epistemic credit, intellectual virtue, Gettier problem.*